

УДК: 159.922.6

З. О. Кіресва, в. о. доцентаОдеський національний університет ім. І. І. Мечникова,
секція експериментальної та диференціальної психології**Суб'єктивна оцінка тривалості індивідами на різних
фазах свідомого життя**

В статті показано формування уявлень та понять про час і його властивості в свідомості індивідів. Використання суб'єктивної одиниці лічби для оцінки визначеної тривалості свідчить про опосередковане відношення до часу, що переживається, і яке виникає у підлітковому віці.

Ключові слова: суб'єктивна оцінка тривалості, властивості часу.

Враховуючи той факт, що в психологічній літературі автори досить рідко звертаються до формування уявлень й понять про час та його властивості, ми провели комплексне дослідження становлення цих уявлень у свідомості індивідів. Дослідження проводилося нами у двох паралельних напрямках: з одного боку ми вивчали формування метричних, топологічних властивостей часу та уявлень для орієнтування в часі, а з другого — вивчали здатність індивідів, які знаходяться на різних фазах переживання власного часу, оцінювати тривалість заданого проміжку часу. У дослідженні брали участь діти 6, 7, 8, 10 років і підлітки 12 і 14 років. Дослідження проводилося найбільш розповсюдженим методом кількісної оцінки тривалості, який ґрунтується на вживанні загальноприйнятих одиниць часу. Такий план дослідження не є випадковим, тому що в дослідженнях П. Фресса [6], Д. Г. Елькіна і його співробітників [4] показано, що оцінка тривалості можлива при опосередкованому відношенні до пережитого часу, а нашою основною метою було встановити віковий період, в якому в свідомості людини з'являється поняття “час” в абстрактному розумінні.

Як свідчить наше дослідження, генезис розвитку уявлень про тривалість починається з використання дітьми малюкового віку (3 – 4 років) у мовних конструкціях моторних актів (“швидко - бігти”, “повільно - ходити”). Діти 6 – 7 років для відображення метричних властивостей часу застосовують моторні дії та узагальнення всього спектру власних дій. Уявлення про послідовність у дітей 3 – 4 років повністю відсутні. Так, більшість піддослідних не можуть пояснити прислівники-поняття “раніше”, “пізніше”, “тепер”. Таким чином, повна відсутність уявлень про топологічні властивості часу у свідомості дітей малюкового віку продемонструвала нерівномірність розвитку уявлень про властивості часу [1]. В свідомості дітей 6 – 7 років уперше виникають уявлення про послідовність. Більшість їх мовних конструкцій побудовані за допомогою мовного опису дій або діалогу з дорослими (“раніше – ляжу спати”, “пізніше – коли мати говорить: «Буду трохи пізніше»). В них діти диференційовано описують поняття “раніше”, “пізніше”, “тепер”, допускають помилки, відображають реальні ситуації, які

були пережиті, чи були предметом їх мисленневого сприйняття. Так, мовні конструкції дітей 6 – 7 років свідчать про неясність відображення цих понять у свідомості дитини. Формування уявлень про послідовність нерозривно пов'язане зі становленням уявлень щодо орієнтування в часі. Ці уявлення можна поділити на три напрямки: уявлення про фази добового циклу, уявлення про часову перспективу та уявлення про часові еталони. Спостерігаючи зміни, які відбуваються в навколишньому світі та у власному організмі, більшість дітей у віці 3 – 4 років не можуть дати характеристику фазам добового циклу. Аналіз їх нечисленних відповідей дає можливість говорити про вплив власного циркадіанного ритму життєдіяльності індивіда: “ніч – спати”, “ранок – коли всі діти прокидаються”. А вже у більшій частині піддослідних 6-7 років існують уявлення про кожен з частин добового циклу. Основним фактором у процесі формування уявлень про послідовну зміну подій у 6-7-річних дітей є власний циркадіанний ритм: “ранок – прокидаюся, умиваюся, снідаю”, “день – граюся у садочку”, “вечір – йду додому, дивлюся телевизор”, “ніч – сплю”. У процесі дослідження розвитку уявлень про часову перспективу було встановлено, що діти малюкового віку не мають цих уявлень. Тому вони неправильно застосовують часові форми дієслова для диференціювання періодів часу: “вчора”, “сьогодні”, “завтра” [2]. А вже перед дітьми 6 – 7 років відкривається часова перспектива з полярністю минулого і майбутнього: “вчора – це те, що було”, “завтра – це те, що буде”. Часові міри у дітей 3-4 і 6-7 років взагалі не представлені. Таким чином, діти 3-7 років мають наочні та конкретні уявлення про часові властивості та про поняття “час” взагалі. Так, “час” для них – це годинник, стрілки якого рухаються, і тому час іде; тому коли ми запропонували дітям 6 – 7 років оцінити пред'явлену пережиту тривалість і сказати, скільки пройшло часу між двома клацаннями хроноскопа, то оцінка тривалості проміжку виявилася для них нездійсненним завданням. Отримані нами дані збігаються з дослідженням О. І. Федотчева [5], який показав, що для суб'єктів 6 – 7 років оцінка тривалості неможлива. Діти у віці 8 років представили різноманітні оцінки тривалості, але подальший аналіз їх відповідей показав, що частина з них не володіє прийнятими одиницями вимірювання (наприклад, “25 часу”), і тільки 3 суб'єкти представили коментарі, в яких посилаються на рахунок про себе: (8 с, секунда — коли стрілка швидко йде», «20 с, я рахував про себе, чутно ж» та ін.).

Наприкінці періоду дитинства у дітей збільшується діапазон уявлень про час і його властивості. Але ж ці уявлення, як і у дітей 3 – 7 років, залишаються конкретними. Так, в уявленнях про метричні властивості часу діти 10 – 11 років звертаються до переліку різноманітних власних дій як побутових, так і пов'язаних з навчанням, відпочинком, заняттями спортом та музикою (“швидко (довго, повільно) – читати, робити уроки, прибирати”). Таким чином, діти поєднують у мовних схемах дієслова, як діти 3 – 4 років, з різноманітними діями, як діти 6 – 7 років і, водночас, спираючись на зростаючий індивідуальний досвід, наголошують, що одні і ті ж дії можна виконувати з різною тривалістю: швидко, повільно, довго. Це засвідчує, що в

уявленнях про тривалість відбувається накопичення та розширення конкретних знань. Уявлення про топологічні властивості часу у 10 – 11-річних набувають подальшого розвитку. Діти цього віку не роблять помилок і не використовують висловів дорослих, як 6 – 7-річні. Усі мовні схеми для опису поняття “раніше”, “пізніше”, “тепер” граматично побудовані правильно. Проте уявлення про послідовність обмежуються, як у 6 – 7-річних, диференційованим відображенням, а не розглядаються в ряду послідовних змін. Свої уявлення вони відображають за допомогою словосполучень, які пов’язані з навчанням, відпочинком, зміною зовнішніх орієнтирів, а також з індивідуальними змінами (“пізніше – закінчиться урок”, “раніше – я був маленький”). Таким чином, у кінці періоду дитинства збільшується екстенсивність конкретних уявлень про різні елементи послідовності і про метричні властивості часу [1]. Часові стандарти діти 10 – 11 років описують за допомогою загальноприйнятих одиниць. Таким чином, більшість індивідів у віці 10 – 11 років мають теж конкретні уявлення, але у деяких з них з’являються якісно нові уявлення. В них діти використовують суб’єктивні оцінки швидкості спливання часу (“час іде дуже швидко”, “час для мене іде дуже повільно”). При оцінюванні заданої тривалості теж відбуваються зміни: збільшується кількість 10-річних дітей, котрі у своїх відповідях використовують суб’єктивні одиниці рахунку: (17 с., я рахувала, у хвилині йдуть секунди», «16 с, що таке секунда не знаю, рахувала», «8 с, я рахував, в одній хвилині 60 секунд», «23 секунди — рахував»). Деякі індивіди 10 років говорять, що при оцінці заданого проміжку часу не використовували рахунок: «1 хвилина, я не рахувала, я знаю», «4 хвилини, так сказала» та ін.

У підлітковому періоді в свідомості індивідів відбуваються якісні зміни інтенсивного рівня уявлень про метричні та топологічні властивості часу. Так, кількість конкретних уявлень знижується і у 61 % підлітків уявлення про тривалість набувають нового, якісного змісту, відображаючи власні індивідуальні переживання та спостереження (“швидко – час йде”). Вони побудовані за допомогою суб’єктивних оцінок швидкості переживання часу, які зумовлені “ходом власного годинника індивіда” [3]. Також відбуваються якісні зміни в уявленнях про топологічні властивості часу. Для їх відображення підлітки користуються суб’єктивно відзначеною “точкою відліку”, відносно якої характеризують попереднє “раніше” і наступне “пізніше”. Причому “точка відліку” має суб’єктивну тривалість, що вказує на зв’язок уявлень про метричні та топологічні властивості часу в свідомості підлітків. Отже, підлітки мають цілісне уявлення про послідовність явищ або процесів у часі. Для визначення фаз добового циклу підлітки застосовують дві системи орієнтирів. Перша система пов’язана з поступовою зміною явищ у природі, а другу, становлять процеси, які відбуваються в організмі людини і характеризуються певною періодичністю. Дослідження рівня розвитку уявлень про часову перспективу в підлітків показало, що вони не тільки визначили своє місце відносно минулого, теперішнього і майбутнього, але і надали коментарі, що відображали власні уявлення про них. Так, вони використовували: індивідуальну оцінку швидкості спливання часу

(“теперішнє – швидке, бурхливе”); емоційне забарвлення, за допомогою якого індивіди передають власне ставлення до теперішнього, майбутнього, минулого (“минуле – нервове”, “майбутнє – гарне, добре”); універсальні властивості часу, як неповторність і необоротність (“теперішнє – це те, що вже робиш і змінити його потім не можна”). Так, уявлення про часову перспективу перекликаються в свідомості підлітків з уявленнями про тривалість та послідовність. Часові еталони більша частина піддослідних пубертатного віку описувала за допомогою загальноприйнятих стандартів. Але деякі підлітки зверталися у своїх відповідях до суб'єктивних оцінок, побудованих на індивідуальному переживанні та спостереженні: “в різних умовах хвилинка може бути для мене більшою ніж година і навпаки”. Таким чином, у свідомості підлітків відбуваються глибокі та якісні зміни в уявленнях про властивості часу, а це означає, що і поняття “час” наповнюється певним змістом. Так, підлітки характеризують поняття “час” за допомогою суб'єктивної оцінки швидкості спливання часу, психологічної відносності спливання суб'єктивного часу (“особливо швидко минає час, коли багато праці, а коли ледарюю, день здається вічністю”), асоціацій і емоційно забарвлених уявлень (“час буває чудовим, а буває жахливим”) [2].

За допомогою методу оцінки тривалості ми встановили, що вже усі індивіди 12 і 14 років вказували на рахунок про себе, використовуючи «суб'єктивну одиницю рахунку» [3], тобто, як показано в дослідженні Б. Й. Цуканова, індивіди, які рахують, «накладають на пережиту тривалість, задану експериментатором, визначене число суб'єктивних одиниць рахунку» і за ними відповідають [3]. При вживанні всіма випробуваними пубертатного віку одиниць рахунку у процедурі оцінки безпосередньо пережитого тимчасового проміжку має місце опосередковане вимірювання пережитої тривалості [3]. Однак не можна не відзначити, що оцінки пред'явленого проміжку часу в індивідів різних і одного вікового періодів досить різноманітні. Така варіабельність індивідуальних відповідей, у яких одні випробувані переоцінюють часовий проміжок, а інші – недооцінюють, вказує на залежність характеру оцінки від ряду факторів. Причому однією з причин переоцінки і недооцінки є те, що індивіди використовують «одиниці рахунку, які мають пластичність і можуть змінюватися в тих самих індивідів під впливом внутрішніх і зовнішніх умов» [3]. Кількість суб'єктів, які недооцінюють даний часовий проміжок, була значно меншою, ніж індивідів, які переоцінювали тривалість. Це пов'язано і з тим, що індивідів, які поспішають, значно більше, ніж “повільних” і “точних” [3]. Крім того, нами була підрахована середньовікова відносна помилка оцінки тривалості. В індивідів 10 років помилка оцінки тривалості знижується, що свідчить про утворення на рівні понять і уявлень про час усвідомлених еталонів для оцінки індивідуально пережитої тривалості. А в підлітків 14 років помилка оцінки тривалості збільшується, це збільшення можна пояснити високим ступенем тривожності індивідів пубертатного віку. Таким чином, використання підлітками власної одиниці рахунку для оцінки визначеної тривалості свідчить про опосередковане відношення до пережитого часу. Такий

висновок повністю збігається з нашим дослідженням понятійного рівня, у якому ми показали, що в пубертатному періоді відбуваються якісні зміни в змісті поняття “час”, які відображають індивідуальні переживання часу на рівні самоспостереження його плину у свідомості.

Література

1. Кіреєва З. О. Становлення уявлень про метрику і топологію часу в свідомості індивідів // Педагогіка і психологія професійної освіти. — 1999. — № 3. — С. 189 – 195.
2. Кіреєва З. О. Формування уявлень для орієнтування в часі в свідомості індивідів // Вісник ОНУ. — Психологія, 2001. Т. 6. Випуск 2. — С. 42 – 47.
3. Цуканов Б. И. Время в психике человека. Одесса, 2000. — 220 с.
4. Элькин Д. Г. Восприятие времени. — М., 1962 — 311 с.
5. Федотчев А. И. Восприятие, репродукция и оценка времени школьников // Вопросы психологии 1984. — № 1. — С. 80 – 86.
6. Фресс П. Восприятие и оценка времени. Экспериментальная психология. — М., 1978. — С. 88 – 130.

З. А. Киреева

Одесский национальный университет им. И. И. Мечникова,
секция экспериментальной и дифференциальной психологии.

СУБЪЕКТИВНАЯ ОЦЕНКА ДЛИТЕЛЬНОСТИ ИНДИВИДАМИ НА РАЗНЫХ ФАЗАХ СОЗНАТЕЛЬНОЙ ЖИЗНИ

Резюме

В статье показано формирование понятий и представлений о времени и его свойствах в сознании индивидов. Становление этих понятий идет от конкретных к абстрактным представлениям. Использование собственной единицы счета для оценки определенной длительности свидетельствует об опосредованном отношении к переживаемому времени, которое возникает в подростковом возрасте.

Ключевые слова: субъективная оценка длительности, свойства времени.

Z. A. Kireeva

Odessa I. I. Mechnikov National University

SUBJECTIVE RATING OF DURATION BY THE INDIVIDUALS ON DIFFERENT PHASES CONSCIOUS LIFE.

Summary

In to clause is shown formation concepts and performances about time and it properties in consciousness individuals. Use own units accounts for ratings certain duration testifies about abstract relation to experienced time, which arises in teenage age.

Key words: subjective rating of duration, time properties